

MARCEL VAN DER LINDEN

Határok nélküli munkástörténet

A „munkástörténet” fogalomnak kettős jelentése van. Szigorúan véve a fogalom a munkásmozgalom történetét öleli fel: szakszervezetek, szövetkezetek, sztrájkok, stb. Tágabb értelemben beletartozik a dolgozó osztályok egész története: a munkaügyi kapcsolatok fejlődése, a családi élet, mentalitás, stb. Ez a kettősség – tegyük hozzá – az angol fogalom sajátossága, noha nem kizárólag az övé. Sok más nyelvben a munkásmozgalom és a munkásság (pontosabban a dolgozó osztályok) történetét nem lehet egyetlen fogalom alá begyömöszölni.¹

Mind a „tág” mind pedig a „szűk” értelemben vett munkástörténetnek az észak-atlanti régióban vannak a gyökerei. A „tág” értelemben vett munkástörténet régebbi, mint a „szűkebben” értelmezett. „Tág” értelemben vett munkástörténetet azóta lehetett írni, hogy a kapitalizmus eljutott egy bizonyos fejlődési szakaszba, és megjelent az az igény, hogy megfelelő történeti kontextusba helyezték a velejáró óriási társadalmi változásokat általában, a „szociális kérdést” pedig különösen. Ilyen irányú kísérletek folytak már az 1848-as európai forradalmak bukása után, de talán még korábban is.²

A „szűk” értelemben vett munkástörténet csak az 1870-es és 1880-as években kezdett kialakulni. Fejlődéséhez mind politikai, mind pedig elméleti tényezők is jelentősen hozzájárultak. Politikailag fontos volt, hogy a nemzeti erőterben az 1860-as évek végétől megjelentek a munkásmozgalmak. 1868-ban alakult meg a brit Szakszervezetek Kongresszusa (TUC), ezt követte a Kanadai Munkásunió Kongresszusa (1883), majd pedig az Amerikai Mun-

¹ A német nyelv például megkülönbözteti az *Arbeitergeschichte*t (munkástörténet) az *Arbeiterbewegungsgeschichte*től (munkásmozgalom-történet), franciául pedig *histoire du mouvement ouvrier* és *histoire ouvrière*.

² Ezekről áttekintést ad a bevezető in: Lex Heerma van Voss and Marcel van der Linden (szerk.), *Class and Other Identities. Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History* (New York and Oxford: Berghahn Books, 2002), 1-39, és Jan Lucassen, „Writing Global Labour History c. 1800-1940: A Historiography of Concepts, Periods and Geographical Scope”, in: Jan Lucassen (szerk.), *Global Labour History. A State of the Art* (Bern [etc.]: Peter Lang, 2006), 39-89.

kásszövetség (1886). Nyugat-Európában 1888-99 volt a munkásmozgalom fellendülésének „legmozgalmasabb” időszaka. Ugyanebben az időszakban alakultak meg a munkásosztály pártjai. Úttörő volt e téren a német szociáldemokrácia (1875), de a következő harminc évben sorra alakultak munkáspártok a legtöbb nyugat-európai és észak-amerikai országban is.

Amikor ezek a fejlemények megerősítették, hogy a munkásmozgalmak nem tiszavirág életűek, hanem hosszú távon is számolni kell velük, elhárult egy elméleti akadály is a mozgalmak fejlődése elől. A tizenkilencedik század legnagyobb részében a „béralap” doktrínája igen nagy népszerűséget élvezett mind a közgazdászok, mind pedig más társadalomtudósok körében. Ezen elmélet szerint létezik egy „természetes bér”, amit a kollektív gazdasági cselekvés nem befolyásolhat. Ez az álláspont leginkább a „bérek vastörvényeként” vált ismertté, amit Ferdinand Lassalle német munkásvezér használt az 1860-as években, aki éppen ezért politikai akciót és nem szakszervezeti összefogást sürgetett. A „természetes bér” elméletét nemcsak az értelmiségiek, hanem sok munkás is elfogadta, nem utolsósorban azért, mert a tizenkilencedik században számos sztrájk végződött vereséggel, és a létező munkásszervezetek pedig gyengék és igen gyakran tiszavirág életűek voltak. 1870 táján azonban a béralap elmélet egyre inkább elveszítette korábbi meggyőző erejét. A legjelentősebb fordulópontot John Stuart Mill egyik tanulmánya jelentette, amiben szakított ezzel a koncepcióval.³ Természetesen voltak korábbi kritikusok, de Mill munkájáig a kritika csak meglehetősen szűk körben volt ismert. Mill esszéje azonban azt is jelezte, hogy az idő megérett a paradigmaváltásra, mert néhány éven belül sok európai és észak-amerikai értelmiségi is csatlakozott a béralap elmélet kritikájához.⁴ Az emlékezetes paradigmaváltást a kutatók számos okkal magyarázták, de a brit szakszervezeti mozgalom konszolidációja nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszott ebben az elméleti áttörésben.⁵

A politikai és elméleti változások ezen kombinációja elegendő oknak bizonyult számos tudós számára, hogy jobban beleássák magát a munkásmozgalom történetébe. Ezek a munkástörténészek általában a politikai baloldala-

³ John Stuart Mill, "Thornton on Labour and Its Claims" [a review of W.T. Thornton, *On Labour, Its Wrongful Claims and Rightful Dues, Its Actual Present and Possible Future* (London, 1869)], *Fortnightly Review*, May 1869, reprinted in Mill, *Collected Works*, vol. 5, 631-68.

⁴ Megjegyezzük, hogy a vitának volt egy második fordulója az 1880-as és az 1890-es évek közepe között. "The Wage-Fund Controversy: The Second Round", *History of Political Economy*, 5 (1973), 14-35.

⁵ Egy másik értelmezést lásd in: T.W. Hutchison, "The 'Marginal Revolution' and the Decline and Fall of English Classical Political Economy", in: R.D. Collison Black, A.W. Coats and D.W. Goodwin (szerk), *The Marginal Revolution in Economics: Interpretation and Evaluation* (Durham, NC: Duke University Press, 1973), 176-202, at 194-202.

lon helyezkedtek el; a legtöbben közülük szocialisták voltak, esetleg szociális érzelmű liberálisok vagy keresztények. Közgazdászok nevéhez fűződik ezen időszak két nagy korszakalkotó munkája: Európában Lujo von Brentano 1870-ben publikálta *Az egyletek történetéről és fejlődéséről és a szakszervezetek eredetéről* c. munkáját, Észak-Amerikában pedig tizenhat évvel később jelent meg Richard T. Ely könyve az amerikai munkásmozgalomról.⁶ Az 1880-as évektől a bérek és árak evolúciójáról elsősorban gazdaságtörténészek értekeztek, így ők is részévé váltak a tág és szűk értelemben vett munkástörténet határaitól folytatott vitának. Ma is elismert munka ezen a téren James E. Thorold Rogers könyve az angol bérek fejlődéséről a tizenharmadik század óta.⁷ Mindez azt jelentette, hogy az 1880-as évek végére minden elemi formájában lerakták a munkástörténet alapjait.

EUROCENTRIZMUS VERSUS MÓDSZERTANI NACIONALIZMUS

A tizenkilencedik századi Európában és Észak-Amerikában kialakuló munkástörténet-írást a kezdetektől a módszertani nacionalizmus és eurocentrizmus sajátos kombinációja jellemezte. Ez a kombináció csak nemrégiben vált vita tárgyává. A módszertani nacionalizmus – amit ne keverjünk össze a politikai nacionalizmussal – összekapcsolja a társadalmat az állammal, és így egyfajta „leibnizi monádnak” tekinti az egyes nemzetállamokat a történeti kutatás szempontjából. Az eurocentrizmus az észak-atlanti régió történetéből kiindulva írja meg a világtörténelmet: ebből a nézőpontból tekintve Európából és Észak-Amerikából indult ki a modern periódus, majd lassan átterjedt a világ többi részére; ennek a „magrégióknak” a történeti ideje szabja meg a világ más részeinek fejlődését. A történészek úgy írták meg a munkásosztályok és munkásmozgalmak történetét Franciaországban, Britanniában, az Egyesült Államokban, stb. mint különálló mozgalmak és sajátosságos (nemzeti) fejlődési utak történetét. Akik figyelmet szenteltek a latin-amerikai, afrikai, ázsiai társadalmi osztályok és mozgalmak történetének, azok is az észak-atlanti sémákba igyekeztek beszuszakolni a régió kívüli világ történetét.

⁶ Brentanóról lásd James J. Sheehan, *The Career of Lujo Brentano: A Study of Liberalism and Reform in Imperial Germany* (Chicago [etc.]: University of Chicago Press, 1966), és E.P. Hennock, „Lessons from England: Lujo Brentano on British Trade Unionism”, *German History*, 11 (1993), 141-60. Elyről lásd Benjamin G. Rader, *The Academic Mind and Reform: The Influence of Richard T. Ely in American Life* (Lexington: University of Kentucky Press, 1966).

⁷ James E. Thorold Rogers, *Six Centuries of Work and Wages* (London: Swan & Sonnenschein [etc.], 1884).

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a munkástörténészek nem tekintettek túl a nemzeti határokon. Természetesen megtették, ráadásul már korábban is, de megközelítésük megmaradt a fent kritizált monád-logikánál: a „civilizált” észak-atlanti („nagyobb európai”) világot olyan népek lakták, amelyek többé-kevésbé ugyanabba az irányba fejlődtek, csak különböző tempóban. Az egyik nemzet gyorsabban fejlődött, mint a másik, és ezért láthatta az elmaradt nemzet nagyjából a saját jövőjét tükröződni a vezető országok jelenében. Kezdetben nagyon leegyszerűsítve értelmezték ezt a gondolatot, és például azért tanulmányozták más országok munkásmozgalmait, hogy azok politikai gyakorlatát ültessék át az anyaország hétköznapi munkáséletére és mindennapi politikájára. Ez a látásmód világosan tetten érhető Lorenz Stein írásaiban, aki egyébként úttörő munkát végzett a határok közti német munkástörténet-írás terén. 1842-es tanulmányában, amelyben a szocialista és kommunista áramlatokat elemzi a francia proletariátus körében, már kezdetben feltételezi, hogy a történelem az egyes nemzeteken keresztül fejlődik. Itt Stein azonnal belehelyezkedik a monád-logikába, miután felteszi, hogy egy nemzetben megjelenő minden „jelentős” mozgalom előbb-utóbb megismétlődik egy másik nemzetben. Ezért úgy vélte, hogy sürgős feladat a francia fejlemények tanulmányozása, ugyanis a szomszédos országban kialakuló radikális mozgalom az idő éréseivel áttérjed Németországra is. Stein felteszi a retorikai kérdést: „Megtehetjük-e tehát, hogy passzívan félreállunk, és messziről nézzük, hogyan terjed közöttünk [ez a mozgalom], és válik kormányozhatatlanná, pusztán azért, mert nem értjük?”⁸

Ez az instrumentalista hozzáállás igen nagy érdeklődést váltott ki a „magasan fejlett” népekből. Hamarosan azonban kiderült, hogy milyen nehéz is hasznos politikai recepteket „exportálni” más országokból. Amikor Werner Sombart fél évszázaddal Stein után megírta az olasz proletariátus történetét, arra a következtetésre jutott, hogy az ilyen összehasonlító tanulmányok szinte semmilyen hasznos politikai tanáccsal nem szolgálnak az otthoni mindennapi politika számára. Noha Sombart hitt abban, hogy a nemzetek tanulhatnak egymástól, egy olyan fundamentális látásmód mellett szállt síkra, amelyik elsősorban csak elméleti kérdésekre fókuszál („honnan?”, „hová?”). Ez a módosított megközelítés egyúttal a kutatási területet is kiszélesítette, mert most már nem volt elegendő a fejlett országok tanulmányozása, hanem a kutatóknak a fejletlenebb régiók történetét is meg kellett ismerniük, „amennyiben ugyanahhoz a kulturális körhöz [Kulturkreise] tartoznak.” Miután: „Ha egyáltalán felismerhetőek szabályosságok a társadalmi fejlődésben, akkor azoknak meg kell ismétlődniük azon népek történetében is, amelyek később kezdenek el fejlődni; itt kell tehát megerősítést nyerniük

⁸ Lorenz Stein, *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte* (Leipzig: Wigand, 1842), iv, ix.

azon hipotéziseknek, amelyeket más országok korábbi tapasztalatai alapján kialakítottunk.⁹

Sombart tehát tudományos szintre emelte a monád-logikát követő munkástörténet-írást. Fokozatosan azonban a monádoknak is nyíltak ablakai. Maga Sombart tudatában „a fejlettebb országok befolyásának azon területekre, amelyek követik őket”.¹⁰ A huszadik század folyamán nagyobb figyelmet kapott a különböző népek közötti kölcsönhatás, reciprocitás, noha még mindig az egyes népek maradtak az elemzés alapegységei. James Guillaume-tól (1905-10), G. D. H. Cole-on át (1956) Julius Braunthalig (1961-71)¹¹ érvényes volt az az értelmezés, hogy a munkásmozgalom nemzetközi szervezetei a különböző országokat képviselő munkások számára biztosítanak kollektív fórumot – vagyis különböző nemzetekhez tartozó patrióták találkozóhelyéül szolgálnak. Ez az értelmezés egyébként a mozgalomban is tartotta magát.¹² És a nemzetközi munkámigrációs irodalomban a bevándorlók vagy megőrizték eredeti kultúrájukat, vagy pedig asszimilálódtak a fogadó ország kultúrájához.

A *módszertani nacionalisták* két súlyos gondolati hibát vétének. Először, természetesnek veszik a nemzetállamot. Ezen azt értem, hogy úgy tekintik a nemzetállamot, mint a történeti kutatás megkérdőjelezhetetlen elméleti alapegységét. Noha természetesen tudják, hogy a nemzetállamok a 19. és 20. században virágoztak fel, mégis úgy értelmezik a régebbi történelmet, mint a későbbi nemzetállam *előtörténetét*, és úgy tekintenek a határközi vagy határsértő folyamatokra, mint a „tisztá” modellől való eltérésre. Itt tehát tetten érhető a teleologikus gondolkodás.

Három változata van az *eurocentrizmusnak*, amelyet meg kell említeni. Az *első* egyszerűen a *feledékenység* vagy a hanyagság: csak a világ egy része számára van elég figyelem; és a szerző úgy gondolja, hogy a választott régió története úgy is megírható, hogy nem fordít figyelmet a többire. Ezt az attitűdöt jól kifejezi a Samuel Huntington és mások által preferált népszerű megkülönböztetés: „a Nyugat kontra a világ többi része”. A *második* változat szintiszta *előítélet*: a szerzők figyelembe veszik a globális összefüggéseket, de ennek ellenére azt hiszik, hogy a nagyobb Európa (beleértve Észak-Ameri-

⁹ Werner Sombart, „Studien zur Entwicklungsgeschichte des italienischen Proletariats”, *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, 6 (1893), 177-258, 178.

¹⁰ Ibid.

¹¹ James Guillaume, *L'Internationale: documents et souvenirs (1864-1878)*. 4 vols (Paris: Société nouvelle de librairie et d'édition, 1905-1910); G.D.H. Cole, *The Second International 1889-1914*. 2 vols (London: Macmillan, 1956) [Vol. III, Parts I and II of Cole's *A History of Socialist Thought*]; Julius Braunthal, *Geschichte der Internationale*. 3 vols (Hanover: Dietz, 1961-1971).

¹² Kevin Callahan, „'Performing Inter-Nationalism' in Stuttgart in 1907: French and German Socialist Nationalism and the Political Culture of an International Socialist Congress”, *International Review of Social History*, 45 (2000), 51-87.

kát és Ausztráláziát) „mutatja az utat”. Ez a fajta eurocentrizmus különösen jellemző a modernizációs elmélet hívei között.¹³ Robert Nisbet a következőképp jellemezte ezt a fejlődési szemléletmódot: „Az emberiség hasonlatos egy óriási menethez, amelynek tagja minden ember, vagy legalábbis majdnem mindenki.[...] Természetesen a maga specifikus, történetileg kialakult gazdasági, politikai, erkölcsi és vallási értékminőségével Nyugat-Európa vonul az élen, mint a népek élcsapata. Minden más nép, legyen akármilyen fejlett is a maga civilizációja, mint Kína vagy India, csak »lépked« ebben a menetben, ami majd idővel eljuttatja a fejlődésnek arra a tökéletes fokára, amit a szent Nyugat képvisel.”¹⁴ A harmadik változat *empirikus meggyőződések*ből áll. Ezt a változatot lehet a legnehezebben felismerni és megcáfolni. Itt olyan tudományos álláspontokkal állunk szemben, amelyeket látszólag újra és újra megerősít a kutatás. Az empirikus eurocentristák azért tesznek kijelentéseket, mert úgy gondolják, hogy *tényeket* közölnek. Azt hiszik például, hogy a szakszervezetek mindig akkor a leghatékonyabbak, amikor a kollektív alkukra koncentrálnak. Ezt, gondolják, már számtalanszor bizonyította a történelem. Azok a történészek, akik ekképp vélekednek, minden bizonnyal hevesen tiltakoznának az ellen, hogy eurocentrista előítéleteik vannak, és közülük valóban csak nagyon kevésnek vannak ilyen előítéletei. Ahogyan Jim Blaut írta kései korszakában: „Az eurocentrizmus [...] nagyon komplex dolog. Megtilthatjuk a szó minden értékhasználatát, üldözhetünk minden előítéletet, és még akkor is létezni fog az eurocentrizmus mint empi-

¹³ Leonard Binder, „The Natural History of Modernization Theory”, *Comparative Studies in Society and History*, 28, 1 (January 1986), 3-33.

¹⁴ Robert Nisbet, „Ethnocentrism and the Comparative Method”, in: A.R. Desai (szerk.), *Essays on Modernization of Underdeveloped Societies* (Bombay: Thacker & Co, 1971), vol. I, 95-114, 101. Nisbet hívja fel a figyelmet arra, hogy az eurocentrizmus (amit akkor még etnocentrizmusnak hívtak) leírható a növekedés és fejlődés biológiai metaforáival: a társadalmak hasonlatosak a növényekhez, amelyek egy magból fejlődnek ki, és érett organizmussá cseperednek. Ez a növekedés-metafora legalább öt előzetes feltevésen alapul: „Ez azt jelenti, először is, hogy a változás *folymatos*. Vagyis legyen az fa, ember, vagy kultúra, minden felismerhető sajátossága ugyanakkor a dolognak egy megelőző állapotából jön létre. Másodszer, a nagy változások *kumulatívak*, amellelt járulékos következményei sok kis változás együttesének. Harmadszor, a társadalmi változást a *differenciálódás* jellemzi. Éppen úgy, ahogyan a megtermékenyített petesejt növekvése folyamán mind a funkciókat, mind pedig a formáját tekintve differenciálódik, ugyanígy az emberi kultúra, illetve annak intézményei is hasonlóképpen változnak az idők folyamán. Negyedszer, az előremutatónak tekintett változást a legtöbb esetben tartósan meglevő, *egyforma* tulajdonságok vagy tulajdonságcsoportok okozzák. Az egyformaság doktrínájából fakad az a meggyőződés, hogy a társadalmi konfliktusok, a kooperáció, a földrajzi elhelyezkedés, a faj vagy bármely más feltételezett ok, amely csak megtalálható a társadalomtörténet gazdag irodalmában, minden fejlődés fő és folyamatos oka. Ötödször, egyértelmű, hogy a társadalmi fejlődés minden ilyen elmélete erősen teleologikus. Mindig van valami »végpontja« a fejlődésnek. Ezt a »végpontot« pedig mindig nyugati mintára értelmezik.” (*Ibidem*, 100)

rikus meggyőződések halmaza.”¹⁵ Az első két változat (a hanyagság és az előítélet) elleni küzdelem feladatait relatíve könnyű kijelölni; nagyobb akadályt jelent azonban a harmadik változat. Lucien Febvre fél évszázaddal ezelőtt megfogalmazta: „Minden olyan intellektuális kategória, amely a szellem műhelyében formálódik, éppen olyan erővel és zsarnoksággal kényszeríti ránk létezését, sőt makacsabban tartja magát, mint a gyárainkban készült gépek.”¹⁶

AZ ÚJ MUNKÁSTÖRTÉNET

Az eurocentrizmus és módszertani nacionalizmus keretei között is volt azonban lehetőség lényegi innovációra. Az 1960-as évekre esnek az új munkástörténet-írás kezdetei, ahol fordulópontot jelent E. P. Thompson *Az angol munkásosztály születése* c. könyve. Ez a kultúrát és tudatot hangsúlyozó óriási munka a munkásosztály történetévé alakította át a munka történetét, miután a kortársak megértették az üzenetét. Az angolul beszélő világban Thompson könyve volt a legfontosabb állomás, amely a régi munkástörténet átmenetét jelezte az újba.¹⁷ Ma széles konszenzus van a szakirodalomban az átmenet jellegéről.¹⁸ A régi munkástörténet az intézménytörténetre, a szervezeti fejlődések leírására, a politikai vitákra és vezetőkre, valamint a sztrájkokra fókuszált. Olyan képviselői voltak, mint Sidney és Beatrice Webb, John Commons wisconsini iskolája és mások, de voltak köztük marxisták is, mint Philip Foner. Az új munkástörténet-írás arra törekedett, hogy kontextualizálja a munkások harcát. Ahogyan Eric Hobsbawm írja, kiemelte „magát a munkásosztályt [...és] azokat a gazdasági és technikai feltételeket, amelyek meghatározták a munkásmozgalmak hatékonyságát.”¹⁹

Az irodalomban sokszor eltúlozzák a régi és új munkástörténet-írás különbségeit, mert az előbbi képviselői is nemritkán komoly figyelmet fordítottak „magára a munkásosztályra”, ahogyan ezt láthatjuk például John és Barbara

¹⁵ James Blaut, *The Colonizer's Model of the World* (New York: The Guilford Press, 1993), 9.

¹⁶ Lucien Febvre, "How Jules Michelet Invented the Renaissance" (1950), in: Peter Burke (szerk.), *A New Kind of History. From the Writings of Febvre*. Trans. K. Folca (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), 258-67, 258.

¹⁷ David Brody, "Reconciling the Old Labor History and the New", *Pacific Historical Review*, 62 (February 1993), 1-18

¹⁸ A régi és új munkástörténet fogalmát az 1970-es években „találták fel” az Egyesült Államokban. Lásd: Thomas A. Krueger, "American Labor Historiography, Old and New: A Review Essay", *Journal of Social History*, 4 (1971), 277-85. David Brody tanulmányában mintegy kodifikálja ezt a megkülönböztetést: "The Old Labor History and the New: In Search of an American Working Class", *Labour History*, 20 (Winter 1979), 111-26.

¹⁹ Eric J. Hobsbawm, *Labouring Men: Studies in the History of Labour* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1964), 4.

Hammond nagyszerű trilógiájában: *A falusi munkás* (1912), *A városi munkás* (1917) és *A szakképzett munkás* (1920). A trilógia nagyjából azt az időszakot öleli fel, mint E. P. Thompson klasszikusa. Természetesen nem tagadjuk, hogy az új munkástörténet-írás az 1970-es és 1980-as években radikálisan megújította az irodalmat, mivel nemcsak a munkafolyamat és a mindennapi kultúra került az érdeklődés homlokterébe, hanem végre a társadalmi nem (gender), az etnicitás, a faj és az életkor is megkapta a megérdemelt figyelmet, együtt a háztartási struktúrákkal, a sexualitással és az informális politikával. Az új munkástörténet-írás valódi értelmiségi forradalmat jelképezett.

Ugyanakkor az új munkástörténet-írás megmaradt a régi, korlátozott perspektíva börtönében. Globális nézőpontból van ugyanis valami különös Thompson óriási munkájában, amit korábban nem vettek észre, de most, más körülmények között, felkelti a figyelmünket: Thompson úgy rekonstruálja az angol munkásság osztályformálódását (1792 és 1832 között), mintha az *önmagában zárt folyamat* lenne. Thompsonnál magától értetődő módon Anglia az elemzés logikus egysége – miközben kétségtelenül igaz, hogy külső erők befolyásolták ezt a fejlődést, azok specifikusan úgy jelennek meg, mint *külföldi* hatások. A francia forradalom például fontos szerepet játszik Thompson narratívájában, mint a munkásmozgalmi szervezkedések egyik inspiráló forrása, de a szomszédos országban lejátszódó események mind „külsődlegesek”. Ehhez érdemes hozzátenni, hogy Thompson nem szentel figyelmet a birodalmi hatásokra és kapcsolatokra. A gyarmatosítást egyszerűen nem veszi figyelembe, noha az egyre jelentősebb hatást gyakorolt az alsóbb osztályok életére a tizenkilencedik század folyamán.

Peter Linebaugh és Marcus Rediker mutattak rá arra, hogy a London Corresponding Society (ami fontos szerepet játszik Thompsonnál) 1792-es alapításakor a tagok kijelentették, hogy a társaság az egyenlőség híve, tekintet nélkül arra, hogy „valaki fekete vagy fehér, magas vagy alacsony sorú, gazdag vagy szegény.” Ugyanazon év augusztusában azonban a társaság nyilatkozatából már eltűnt a fekete és fehér, és csak a magas vagy alacsony sorú, illetve gazdag és szegény embereket tekintették testvéreiknek. Linebaugh és Rediker meggyőzően érvel amellett, hogy ezt a hirtelen változást a Haitin valamivel korábban kirobbant forradalom magyarázza. „A faj tehát problémás, és Angliában sokak számára fenyegető kategóriává vált, amelyet a társaság jobbnak látott megkerülni.”²⁰ Ilyen transz-atlanti megfigyelésekkel azonban nem találkozunk Thompson munkájában. „Szigetközpontú” megközelítése annál inkább meglepő, mert politikailag internacionalista volt, és gyerekkorától jól ismerte a Brit-Indiáról szóló történeteket, mivel szülei egy ideig ott éltek.²¹

²⁰ Peter Linebaugh and Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra: The Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (Boston: Beacon Press, 2000), 274.

²¹ Bryan D. Palmer, *E.P. Thompson. Objections and Oppositions* (London and New York:

Thompson úttörő munkája ellenére is azt látjuk tehát, hogy voltak bizonyos jelentős folytonosságok a régi és új munkástörténet-írás között. Ez a folytonosság megmutatkozik abban a nagy szakirodalomban is, amelyik megpróbálta túllépni a régi munkástörténet-írás korlátait.

MUNKÁSTÖRTÉNET-ÍRÁS AZ ÉSZAK-ATLANTI RÉGIÓN TÚL

A munkástörténet-írás fokozatosan kezdett kialakulni az észak-atlanti régión kívül eső területeken. 1898-ban Mihail Tugan-Baranovszkij publikálta egy orosz gyár történetét; de úttörő munkát végzett Rajani Kanta Das is, aki az 1920-as években számos tanulmányt írt Indiáról és az indiai diaszpóráról. Egy másik úttörő volt Marjorie Ruth Clark, aki valamivel később írta meg az első komoly tudományos munkát a mexikói munkásmozgalom történetéről.²²

A huszadik század folyamán számos trendet figyelhetünk meg. Először is, a munkástörténet-írás megjelenik az észak-atlanti régión kívül eső, fejlett kapitalista országokban: Japánban, Ausztráliában és Új-Zélandon. Japánban a bér munka történetét hosszú ideig elhanyagolták mind a burzsoá, mind pedig a (befolyásos) marxista történészek. Ez a helyzet az 1960-as években változott meg, amikor az egyik történésziskola elkezdett érdeklődni a „hétköznapi emberek” élete iránt. Ez az iskola narratív történeteket írt, és gyakran romantizálta a falusi alsóbb osztályokat. Ausztráliában az 1960-as évek óta virágzott a munkástörténet-írás, bár voltak kisebb visszaesések.²³

Verso, 1994), 11-51. Lásd még E.P. Thompson, *Making History. Writings on History and Culture* (New York: The New Press, 1994), 200-25, és Tom Nairn, *The Break-Up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism*. Second, Expanded Edition (London and New York: Verso, 1977), 303-4.

²² Mikhail I. Tugan-Baranovskii, *Russkaia fabrika v proshlom i nastoiashchem*, published angolul: *The Russian Factory in the Nineteenth Century*. Transl. from the 3rd Russian Edition by Arthur Levin and Clara Levin (Homewood, IL: R.D. Irwin for the American Economic Association, 1970); Rajani Kanta Das, *Factory Labour in India* (Berlin and Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923); idem, *Factory Legislation in India*. With an Introduction by John R. Commons (Berlin and Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923); idem, *The Labour Movement in India* (Berlin and Leipzig: W. de Gruyter & Co., 1923); Marjorie Ruth Clarke, *Organised Labour in Mexico* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1934; reprint: New York: Russell & Russell, 1973.)

²³ A japán fejleményekről lásd: Carol Gluck, „The People in History: Recent Trends in Japanese Historiography”, *Journal of Asian Studies*, 38 (1978-79), 25-50. Az innováció azonban nem szorítkozott pusztán erre a „romantikus” megközelítésre. Lásd például: Nimura Kazuo, *The Ashio Riot of 1907. A Social History of Mining in Japan*. Edited by Andrew Gordon. Transl. Terry Boardman and Andrew Gordon (Durham, NC: Duke University Press, 1997). Az ausztrál munkástörténetről lásd: Lucy Taksa, „What’s in a Name? Labouring Antipodean History in Oceania”, in: Lucassen, *Global Labour History*, 335-71

Másodszor, a „létező szocializmus” országaiban is volt munkástörténet-írás, noha azt csak a marxista-leninista álláspont alapján lehetett művelni. Itt a munkástörténet-írás legitimációs célokat szolgált, ami, ahogyan Niederhauser Emil megjegyezte, „paradox módon csak a mozgalomra fókuszált, és a gazdasági és társadalmi feltételeket vagy kihagyták, vagy pedig csak vázlatosan ábrázolták. Sok volt viszont a hősi harc és az áldozat, ami azonban nem volt hiábavaló, mert végső soron ennek köszönhető az úgymond boldog jelen.”²⁴ Ebben a „valódi szocialista” kontextusban is voltak azonban különböző utak: említhetem a lengyel-magyar változatot, ahol jelentős tudományos felfedezések születtek az államszocializmus összeomlása előtt, vagy az orosz utat, ahol a munkástörténet-írás nagy fellendülésnek indult 1956 után, ami azonban vereséget szenvedett, és egy évtizeddel később átvette helyét a dogmatizmus; vagy a kínai utat, ahol a „felülről” irányított kapitalista átmenet komoly válságot okozott a humán tudományokban és a munkástörténet-írásban.²⁵ A történészek azonban mindenhol a forradalom előtti időszakra koncentráltak, hogy elkerüljék a politikai nehézségeket.²⁶ Az 1989-1991-es rendszerváltást követően a munkástörténet-írás nehéz időszaka

²⁴ Emil Niederhauser, „Die marxistische Geschichtswissenschaft in Osteuropa”, *Österreichische Osthefte*, 29 (1987), 147-57, 149.

²⁵ Zenobiusz Kozik angol nyelvű beszámolója a lengyel munkástörténet-írás egyes fejleményeiről in: „Research into the History of the Working Class Movement in Poland in the Years 1945-1987”, in: Marian Leczyk (szerk.), *La science historique polonaise dans l’historiographie mondiale* (Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990), 421-47. Lásd még Anna Zarnowska: *Workers, Women, and Social Change in Poland, 1870-1939* (Aldershot: Ashgate Variorum, 2004). Hartmut Zwahr egymaga teremtett kutatói hagyományt az NDK-ban, amely hasonlatos volt a lengyel úthoz. Úttörő munkája: *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchungen über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution* (Berlin: Akademie-Verlag, 1978), a munkásosztály kialakulását dolgozta fel Lipcsében a 19. században.

A kínai fejleményekről lásd: Mechtild Leutner, „Sozialgeschichte in der VR China: Modernisierungsparadigma statt Marxismus?”, *Berliner China-Hefte*, 11 (September 1996), 47-63, és Arif Dirlik, „Workers, Class, and the Socialist Revolution in Modern China”, in: Lucassen, *Global Labour History*, 373-95.

²⁶ „Állandóan panaszkodtak arról, hogy a szovjet történészek nem foglalkoznak eleget az októberi forradalommal és az azt követő évekkel.” Anatole G. Mazour és Herman E. Bateman, „Recent Conflict in Soviet Historiography”, *Journal of Modern History*, 24, 1 (March 1952), 56-68, 66. 1956-tól a Szovjetunió megtapasztalhattott egy tíz éves olvadást. Ezt követően győzött az új dogmatizmus, amit csak 1987-ben sikerült megingatni. Lásd a bevezetőt in: Robert W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution* (Basingstoke [etc.]: Macmillan, 1989). Az 1956 és 1966 közötti időszakról lásd: Nancy Whittier Heer, *Politics and History in the Soviet Union* (Cambridge, MA, and London: Harvard University Press, 1971).

Az 1917-et követő évekkel az észak-atlanti régió kommunista történészei (például a brit marxista történészcsoporthoz tartozó Eric Hobsbawm, John Saville, E.P. Thompson és mások) sem foglalkoztak.

kot élt át Kelet-Európában, éppen azért, mert összekapcsolták a legitimációs ideológiával.²⁷

A harmadik és legfontosabb trend a munkástörténet-írás fejlődése a periferián és a félperiferián. Ahogyan a „Dél” mind több országának munkássága jelentősen gyarapodott, úgy nőtt a tudományos érdeklődés e munkásság tevékenysége és múltja iránt.²⁸ Ezek a tanulmányok nem ritkán azokra a „problémákra” fókuszáltak, amiket a munkások okoznak a munkaadóknak és a kormányoknak. De ahogyan nőtt a „Harmadik Világ” önbizalma, úgy nőtt az érdeklődés a munkásmozgalmak teljesítménye iránt. Természetesen a különböző történések politikai kötődése nagyon eltérő lehetett. J. Norman Palmer terjedelmes könyvében (*A gyarmati munkáspolitikai és adminisztráció*, 1960) például egy malayai gumiültetvény történetét írja meg a második világháború előtti évtizedekben. Palmer a vállalkozók és a hivatalnokok szemével nézi a munkásokat. Jean Chesneaux munkája (*Le mouvement ouvrier en Chine de 1919 à 1927*, 1962) a hivatalos kommunista álláspontot képviseli; míg Guillermo Lora könyve (*Historia del movimiento obrero boliviana*, 1967-70) egy trockista mű.²⁹

Számos „déli” országban az elmúlt években virágzott a munkástörténet-írás. A fejlődés különösen szembetűnő Latin-Amerikában, ahol különösen az

²⁷ Az orosz fejleményekről lásd: Andrei Sokolov, "The Drama of the Russian Working Class and New Perspectives for Labour History in Russia", in: Lucassen, *Global Labour History*, 397-452.

²⁸ Természetesen vannak e szabály alól kivételek. Ez különösen igaz egyes arab országokra, ahol a historiográfia válságban van, mivel a kutatást gátolja az iszlám szigorú értelmezése és a politikai elnyomás. Néhány esetben a munkástörténet-írás virágzott egy ideig, majd szinte teljesen megszakadt. Ez történt például Nigériában, ahol az 1950-es évektől gyorsan fejlődött a historiográfia, de erős politikai orientációjú volt, és elsősorban a gyarmati felszabadító mozgalmakkal foglalkozott. A történészközösség az 1970-es években két pártra szakadt: a hagyományos és reformer szárnyakra. A reformerek pártolták a munkástörténet-írást, de ez a trend zsákutcába futott az 1980-as években, feltehetően az ország általános elszegényedése miatt. A hanyatlás másik tünete az a tény, hogy az 1956-ban alapított *Journal of the Historical Society of Nigeria*, ami számos munkástémájú tanulmányt közölt, 1985-ben megszűnt. Ahogyan Dibua írta 1997-ben, a nigériai történetírást a „kihalás fenyegeti”. J.I. Dibua, "The Idol, Its Worshippers, and the Crisis of Relevance of Historical Scholarship in Nigeria", *History in Africa*, 24 (1997), 117-37, 117. Lásd még Toyin Falola beszámolóját in: "Trends in Nigerian Historiography", *Transafrican Journal of History*, 10 (1981), 96-112, és A.O. Adeoye, "Understanding the Crisis in Modern Nigerian Historiography", *History in Africa*, 19 (1992), 1-11. Az afrikai munkástörténet-írás áttekintését lásd: Andreas Eckert, "Geschichte der Arbeit und Arbeitergeschichte in Afrika", *Archiv für Sozialgeschichte*, 39 (1999), 502-30.

²⁹ J. Norman Parmer, *Colonial Labour Policy and Administration. A History of Labour in the Rubber Plantation Industry in Malaya, c. 1910-1941* (Locust Valley, NY: Association for Asian Studies, 1960); Jean Chesneaux, *Le mouvement ouvrier en Chine de 1919 à 1927* (Paris: Mouton, 1962); Guillermo Lora, *Historia del movimiento obrero boliviana*. 3 vols (La Paz [etc.]: Editorial "Los Amigos del Libre", 1967-70).

1970-es években az észak-amerikai és európai diskurzus számos munkástémájú kutatást inspirált. Az általános érdeklődés más, nem-elit csoportokra is átterjedt: így fókuszába kerültek a parasztok, a kisvállalkozók, a bennszülöttek, a „feketék” és a bevándorlók. John D. French ekképp összegezte ezt a fejlődést: „Azokban a latin-amerikai országokban, ahol erős volt a munkásmozgalom, már régóta létezett egy igen jelentős munkástörténet-írói hagyomány, például Mexikóban, ami önmaga egy külön világ, de Chilében és Argentínában is. Az 1970-es évek zűrzavara után a munkástörténet-írás Brazíliában, Peruban és Ecuadorban is új erővel és találékonysággal tört előre. [...] A munkástörténet-írás emellett tartósan virágzott Bolíviában, Kolumbiában, Venezuelában és Uruguayban is. A városi és falusi munkásság láthatóvá vált Közép-Amerika kevésbé iparosodott területein is. A spanyol karib-tengeri térségben Puerto Ricóban virágzott fel a munkástörténet-írás, miközben értékes tanulmányok születtek Kubáról és a Dominikai Köztársaságról is. Az angolul beszélő karibi országok sokszor még ma sem kapnak kellő figyelmet, holott kiváló munkák jelennek meg, amelyek folytatják a Ken Post és Walter Rodney által az 1970-es években írt klasszikus történeti monográfiák nagyszerű hagyományát.”³⁰

Ugyanilyen figyelemreméltó a helyzet Dél-Afrikában. Itt is lezajlott az 1970-es években egy nagy vita a munkástörténészek körében, bár itt a „szűk” (intézménytörténeti) és a „tág” (társadalmi és kulturális) megközelítés hívei között. „Valóban, megfigyelhető ez a kétféle irányvonal a dél-afrikai radikális történetírásban: miközben a munkástörténet a munkahelyre, az ipari kapcsolatokra és a munkásszervezetekre fókuszál, a társadalomtörténet a munkásság és más elnyomott csoportok helyzetét az ipari termelésen kívül szemléli.” Ezen hasadás oka az 1970 utáni politikai fejlődés. Az új szakszervezeti mozgalom feltétlenül szükségét érezte annak, hogy „saját, személyes” historiográfiája legyen, és „a munkástörténet-írás első erőfeszítéseit vagy közvetlenül az új szakszervezetek igényei diktálták, vagy pedig hasonló megfontolások”.³¹ Ezzel egy időben egy másik fejlemény is történt a dél-afrikai szakirodalomban: azon dél-afrikai történészek, akik külföldön, elsősorban Nagy-Britanniában tanultak, hazatértek, és síkra szálltak egy szélesebb bázisú munkástörténet mellett. E törekvések egyik képviselője volt a Történeti Műhely Mozgalom, amit Ralph Samuel, E. P. Thompson és mások művei inspiráltak.³²

³⁰ John D. French, „Latin American and International Working Class History on the Brink of the 21st Century: Points of Departure in Comparative Labour Studies”, *Development and Society* [Seoul National University], 29, 2 (2000), 137-63, at 138-39. Lásd még idem: „The Latin American Labor Studies Boom”, *International Review of Social History*, 45 (2000), 279-308.

³¹ Jon Lewis, „South African Labor History: A Historiographical Assessment”, *Radical History Review*, 46-47 (1990), 213-35, at 213 and 218.

³² Belinda Bozzoli, „Intellectuals, Audiences and Histories: South African Experiences,

Indiában, ahol a politikai elit egy részét igen erősen befolyásolja a brit egyetemi hagyomány, a hatvanas évek végén nőtt meg az érdeklődés a munkástörténet-írás iránt.³³ Az első monográfiák közül számos erősen hagyományos szemléletű volt, még akkor is, ha egyes szerzők már korán összekapcsolták az intézményes aspektusokat a szélesebb társadalomtörténettel.³⁴ Ezek a törekvések újabb ösztönzést kaptak az 1980-as években az ún. *Subaltern Studies* mozgalomtól, amelynek Ranajit Guha volt a fő kezdeményezője. Ez egy erősen átpolitizált irányvonal volt, amely a szegény és föld nélküli parasztokra fókuszált, és több jelentős tanulmányt produkált.³⁵ Időközben ez az iskola Dél-Ázsiában elvesztette korábbi jelentőségét, de paradox módon igen népszerű lett az amerikai kutatók körében.³⁶ Ezzel az új fejleménnyel párhuzamosan megjelent egy harmadik áramlat, amelyben azok a fiatal kutatók játszották a főszerepet, akiket érdekelt a munkástörténet, de eltávolodtak a *Subaltern Studies*-től, és a munkásokra és családjukra helyezték a hangsúlyt. Ez a harmadik iskola jóval több érdeklődést mutatott az infrastrukturális problémák iránt, és kezdeményező szerepet játszott egy munkástörténeti levéltár megalapításában.³⁷

1978-88”, *Radical History Review*, 46-47 (1990), 237-63; Philip Bonner, ”New Nation, New History: The History Workshop in South Africa, 1977-1994”, *The Journal of American History*, 81, 3 (December 1994), 977-85; Alan Cobley, ”Does Social History Have a Future? The Ending of Apartheid and Recent Trends in South African Historiography”, *Journal of Southern African Studies*, 27 (2001), 613-25; Martin Legassick, ”The Past and Present of Marxist Historiography in South Africa”, *Radical History Review*, 82 (Winter 2002), 111-30.

³³ A korai indiai munkástörténet-írás hagyományait lásd: Sanat Bose, ”Indian Labour and Its Historiography in Pre-Independence Period”, *Social Scientist* [New Delhi], 143 (April 1985), 3-10, és Ranajit Das Gupta, ”Indian Working Class and Some Recent Historiographical Issues”, *Economic and Political Weekly*, 31-8 (February 24, 1996), L27-L31. A hatvanas évek nagy áttörése feltűnő például a *Proceedings of the Indian History Congress*-ben, 1968-tól.

³⁴ Ennek talán egyik legjobb példája Ranajit Das Gupta. Tanulmányait angolul lásd in: *Labour and Working Class in Eastern India. Studies in Colonial History* (Calcutta: K.P. Bagchi & Co., 1994).

³⁵ Shahid Amin, *Sugarcane and Sugar in Gorakhpur. An Inquiry into Peasant Production for Capitalist Enterprise in Colonial India* (Delhi: Oxford University Press, 1984); Dipesh Chakrabarty, *Rethinking Working Class History: Bengal, 1890-1940* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989); Gyan Prakash, *Bonded Histories: Genealogies of Labour Servitude in Colonial India* (Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1990).

³⁶ A *Subaltern Studies* kritikájához lásd: Vinay Bahl, ”Situating and Rethinking Subaltern Studies for Writing Working-Class History”, in: Arif Dirlik, Vinay Bahl és Peter Gran (szerk.), *History after the Three Worlds. Post-Eurocentric Historiographies* (Lanham [etc.]: Rowman & Littlefield, 2000), 85-124, és Vasant Kaiwar, ”Towards Orientalism and Nativism: The Impasse of Subaltern Studies”, *Historical Materialism*, 12, 2 (2004), 189-247.

³⁷ Fontos publikációk ebből a körből például: Dilip Simeon, *The Politics of Labour under Late*

Ha eltekintünk a globális Délen lejátszódó fejleményektől, akkor is elmondható, hogy az 1950-es évektől az Európában, Észak-Amerikában és Ausztráliában működő történészek érdeklődése is megnőtt az afrikai, ázsiai és latin-amerikai országok munkásmozgalma iránt. Ez politikai motivációjú figyelem is volt, ami eredetileg sokat „köszönhetett” a hidegháborús környezetnek és a gyarmati felszabadító mozgalmaknak: erősen antikommunista érzület, valamint az a vágy motiválta, hogy csökkentsék az ezen országok munkásaira gyakorolt kommunista befolyást.³⁸ Természetesen voltak szocialista vagy kommunista érzelmű történészek is, akik a „másik oldalon” dolgoztak a felszabadult gyarmatok vagy félgyarmatok történetén.³⁹ Valamivel később, a nemzetközi diákmozgalom hatására a fiatal japanológusok, sinológusok és afrikanisták elkezdtek érdeklődni a vizsgált régió munkástörténete után is, amit számos disszertáció és monográfia bizonyít.⁴⁰ Míg a kommunis-

Colonialism: Workers, Unions and the State in Chota Nagpur, 1928-1939 (Delhi: Manohar, 1995); Janaki Nair, *Miners and Millhands. Work, Culture and Politics in Princely Mysore* (New De ArbeiterInnengeschichte [etc.]: Sage, 1998); Samita Sen, *Women and Labour in Late Colonial India: The Bengal Jute Industry* (Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1999); Rajnarayan Chandavarkar, *The Origins of Industrial Capitalism in India: Business Strategies and the Working Classes in Bombay, 1900-1940* (Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1994); idem, *Imperial Power and Popular Politics: Class, Resistance and the State in India, c.1850-1950* (Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1998); Chitra Joshi, *Lost Worlds of Labour. Culture and Community in North India* (Delhi: Permanent Black, 2002); Rana Behal and Marcel van der Linden (szerk.), *India's Labouring Poor: Historical Studies c. 1600-c. 2000* (Delhi: Foundation Books, 2007).

³⁸ Latin-Amerikáról például lásd.: Robert J. Alexander, *Communism in Latin America* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1957); Idem, *The Communist Party of Venezuela* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1969); Boris Goldenberg, *Kommunismus in Lateinamerika* (Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1971). Délkelet-Ázsiáról lásd.: Ruth Thomas McVey, *The Rise of Indonesian Communism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1965). Kelet-Ázsiáról lásd.: Robert A. Scalapino, *The Japanese Communist Movement, 1920-1966* (Berkeley [etc.], 1967); idem és Chong-Sik Lee, *Communism in Korea* (Berkeley [etc.]: University of California Press, 1972). Scalapino csak 1983-ban publikálta a *The Early Japanese Labour Movement. Labour and Politics in a Developing Society* (Berkeley, CA: Center for Japanese Studies, 1983) c. munkáját, ami 1982-es decemberi utószava szerint „a legutolsó zárófejezet kivételével pontosan húsz évvel ezelőtt már meg volt írva”. Lásd a bibliográfiát in: Enrica Colotti-Pischel and Chiara Robertazzi, *L'Internationale Communiste et les problèmes coloniaux 1919-1935* (Paris: Mouton, 1968).

³⁹ Például Franciaországban lásd.: Jean Suret-Canale, *L'Afrique noire — l'ère coloniale* (Paris: Editions Sociales, 1964); Chesneaux, *Le mouvement ouvrier chinois de 1919 à 1927*; angolul: *The Chinese Labour Movement 1919-1927*. Trans. H.M. Wright (Stanford, CA: Stanford University Press, 1968). Chesneaux kidolgozott egy munkatervet is a kínai munkásság nyugati történészei számára. Lásd: „Perspectives des études d'histoire contemporaine chinoise”, *Archiv Orientalní*, 31 (1963), 310-20. Chesneaux munkájának kritikájához lásd: Arif Dirlik, „Workers, Class, and the Socialist Revolution”.

⁴⁰ Például: Manfred Pohl, *Die Bauernpolitik der Kommunistischen Partei Japans, 1922-1928* (Hamburg: Mitteilungen der Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens, vol. 62, 1976); Regine Mathias, *Industrialisierung und Loharbeit. Der Kohlebergbau in Nord-*

ták és antikommunisták gyakran csak intézménytörténeti szempontokkal foglalkoztak, az „új baloldal” követői általában a tágabb munkástörténetet művelték.

Másodszor, azokban az országokban, ahol a munkástörténet intézményes aspektusai iránt csökkent az érdeklődés, megfigyelhető egyfajta folytonosság, mert a kutatók a társadalomtörténet szomszédos oldalai irányába mozdultak el, például a nőtörténet, az etnikai csoportok tanulmányozása vagy pedig a migráns-tanulmányok felé.

SZERVEZETEK ÉS HÁLÓZATOK

A munkástörténészek az 1950-es évek végétől kezdték kiépíteni saját szervezeteiket és elősegíteni a kommunikációt. 1959-ben Ausztriában létrehozták a Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung nevű szervezetet. Britanniában 1960-ban jött létre egy hasonló társaság (a munkásság és munkásmozgalomtörténet-írásért), Society for the Study of Labour History néven. 1961-ben ennek társintézményét is létrehozták Ausztráliában (Austrian Society for the Study of Labour History).⁴¹ Hamarosan hasonló szervezetek alakultak Kanadában, az Egyesült Államokban, Svédországban, Írországban és más országokban is.

Az észak-atlanti régió kivül eső országokban csak nemrég történt meg az igazi fellendülés a konferenciák szervezése, társaságok alapítása, stb. dolgában. Igaz, 1977-ben volt egy fontos dél-afrikai esemény – ebben az évben alakult meg a Munkástörténeti Műhely – de igazi áttörésre csak 1996-ban került sor. Ekkor alapították meg az Indiai Munkástörténészek Társaságát, ami nemcsak két évente rendez konferenciákat, hanem sok más tevékenységben is aktívan részt vesz.⁴² 2000-ben megalakult a *Mundos do Trabalho*, ami a brazil történészek társaságán belül (ANPUH) öleli fel a munkástörténésze-

Kyushu und sein Einfluss auf die Herausbildung einer Lohnarbeiterschaft (Vienna: Beiträge zur Japanologie, vol. 15, 1978). Lásd még Bill Freund áttekintését, „Labour and Labour History in Africa: A Review of the Literature”, *African Studies Review*, 27, 2 (1984), 1-58, aki nemcsak az afrikai, hanem sok európai és észak-amerikai munkára is kitér.

⁴¹ Az ausztrál társaságról és *Labour History* c. folyóiratáról lásd: Eric Fry, „The Labour History Society (ASSLH): A Memoir of its First Twenty Years”, *Labour History*, 77 (November 1999), 83-96, és Greg Patmore, „The Right Wing Won't Write' – *Labour History* in 1962”, *Labour History*, 82 (May 2002), vii-ix.

⁴² Az ötlet egy ilyen társaság megalapítására az első indiai munkástörténeti konferencián merült fel először, amelyet a „South Asian Labour: Local and Global Linkages” címmel rendeztek 1995 októberében az anszterdam International Institute of Social History-ban (szervezők: Prabhu Mohapatra és Marcel van der Linden). A társaság 1996 decemberében alakult meg a Jawaharwal Nehru Egyetemen rendezett találkozón New Delhiben. 1998 óta szervez két éves konferenciákat. Lásd: <http://www.indialabourarchives.org/ailh.htm>.

ket.⁴³ Az első konferenciákat Karachiban (1999), Szöülban (2001) és Jakartában (2005) tartották.⁴⁴ Egy második dél-afrikai konferenciára 2006-ban, Johannesburgban került sor.

A nemzeti erőfeszítésekkel párhuzamosan erősödtek a kapcsolatok a különböző országok és kontinensek munkástörténészei között. Már a korai munkástörténészek is „átlépték” a határokat, amikor az Internacionálék történetét tanulmányozták (Első, Szocialista és Kommunista), vagy azt, hogyan befolyásolta a párizsi Kommün vagy az orosz forradalom más országok történetét.⁴⁵ Szisztematikus transznacionális kapcsolatokról azonban, ha óvatosak vagyunk, akkor a legkorábban csak az 1960-as évektől beszélhetünk, noha úttörő munkát végzett e téren az International Institute of Social History által elindított Grünbergs Archiv (1911-30) és az International Review of Social History (1936-40).⁴⁶ A véleménycsere 1965-ben intézményes státuszt kapott, ez évben rendezték meg a Munkástörténészek első Nemzetközi Konferenciáját, amit évente rendeztek újra. Ezek a konferenciák alkalmat adtak a keleti és nyugati történészek találkozására. A kommunizmus 1989-es összeomlásával megszűnt a találkozó ezen speciális jellege; de már azelőtt is szárazzá vált a linzi dialógus, mert a résztvevők kerülni akar-

⁴³ Lásd: <http://www.ifch.unicamp.br/mundosdotrabalho/>

⁴⁴ A Karachiban tartott találkozó szervezői voltak: Kamran Asdar Ali (University of Rochester, USA), Karamat Ali (piler) és Yunas Samad (University of Bradford, UK). Lásd a beszámolót in: Yunas Samad and Kamran Asdar Ali, "Labour in Pakistan", *International Labour and Working-Class History*, 58 (Fall 2000), 314-17. A szöuli beszámolót lásd a szervezőtől, Lim Jie-Hyuntól in: "From Hard History to Soft History: Cultural Histories of the Korean Working Class", *International Labour and Working-Class History*, 61 (Spring 2002), 169-172. A jakartai találkozó szervezői voltak: Jan Elliott (Wollongong University, Australia), Erwiza (LIPI, Yogyakarta, Indonesia) és Ratna Saptari (IISH, Amsterdam, The Netherlands). Nincs publikált beszámoló. A második johannesburgi konferenciáról lásd: Philip Bonner, Jonathan Hyslop és Lucien van der Walt (szerk.), "Transnational and Comparative Perspectives on Southern African Labour History", special issue of *African Studies*, 66, 2-3 (August-December 2007), 137-385.

Az első iráni munkástörténész-konferenciára száműzetésben, az amszterdami International Institute of Social History-ban került sor. Szervezői voltak: Touraj Atabaki és Marcel van der Linden. Lásd Atabaki és van der Linden (szerk.), "Twentieth-Century Iran: History from Below", special theme in *International Review of Social History*, 48 (2003), 353-455.

⁴⁵ Az Internacionálék története legkésőbb James Guillaume munkájával kezdődik: *L'Internationale*. A szakirodalom áttekintés az 1980-as évek közepéig lásd: Marcel van der Linden, "Internationalism in the Labour Movement, 1830-1940: Fragments of a Bibliography", in: Frits L. van Holthoorn és Marcel van der Linden (szerk.), *Internationalism in the Labour Movement, 1830-1940* (Leiden [etc.]: Brill, 1988), vol. II, 624-54.

⁴⁶ A Grünbergs Archiv hivatalos neve *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* volt. Az *International Review for Social History* 1956-ban újraindult, és felvette az *International Review of Social History* nevet.

ták az ellentmondásokat. Az 1990-es évek elejétől a szervezők megpróbálják a színvonal emelésével növelni a konferencia vonzerejét.⁴⁷

A nemzetközi kapcsolatok növekedését mutatja az IALHI 1970-es megalakulása (International Association of Labour History Institutions), vagy pedig az amerikai bázisú folyóirat: *European Labor and Working Class History* (1975-től: *International Labor and Working Class History*).

A GLOBÁLIS MUNKÁSTÖRTÉNET-ÍRÁS FELEMELKEDÉSE

Amikor a munkástörténet-írás elterjedt az egész világban, kezdetben még itt is jelentkezett az eurocentrikus és monád-logikájú megközelítés. A „perifériális helyzetű” munkástörténészek a bányászokra, a dokkmunkásokra, az ültetvényeken dolgozóakra, stb. koncentráltak, és elhanyagolták a családot és magát a munkafolyamatot. Túl gyakran foglalkoztak csak a sztrájkokkal, szakszervezetekkel és politikai pártokkal. És, ami a legfontosabb, ők is az észak-atlanti fejlődést vették alapul, amelynek modelljébe a periféria munkásait sehogyan se sikerült beilleszteni.⁴⁸ Fokozatosan azonban voltak törekvések egy kevésbé eurocentrikus megközelítés irányába. Úttörők voltak ezen a téren Walter Rodney, aki a felső-guineai partvidékről és a guineai munkásokról írt nagy monográfiákat (1970 és 1981), Charles van Onselen,

⁴⁷ Helmut Konrad, „Die Krise überwunden. Die Linzer Konferenzen der ITH gehen ins vierte Jahrzehnt”, *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, 30 (1994), 575-78. A konferencia előtörténetéhez és az osztrák levéltáros, Rudolf Neck (1921-99) központi szerepéhez lásd: (1921-99): Herbert Steiner, „Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung”, in: Isabella Ackerl, Walter Hummelberger, and Hans Mommsen (szerk.), *Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich: Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag* (Munich: Oldenbourg, 1981), vol. II, 351-58. A konferencia anyagait rendszeresen publikálta az *International Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung*. Már jóval az 1990-es évek előtt alig-alig volt lényegi kritériuma az anyagok publikálásának.

⁴⁸ Az Európán kívüli világ historiográfiáját az „ami még nem elég fejlett” és „ami hiányzik” jellemzi, mutat rá Dipesh Chakrabarty in: „Postcoloniality and the Artifice of History: Who Speaks for ‘Indian’ Pasts?”, *Representations*, 37 (Winter 1992), 1-26. Érdemes viszont rámutatni, hogy a *Subaltern Studies* projekt (amiben Chakrabarty részt vett) sem tudta megkerülni ezt a problémát. A projektet így harangozták be: „A gyarmati India historiográfiájának az volt a központi problémája, hogy nem sikerült nemzeté válni, amit a burzsoázia és a munkásság gyengeségével magyaráztak, ami nem tudta legyőzni a gyarmatosítókat és kivívni egy győztes, klasszikusan tizenkilencedik századi polgári-demokratikus forradalmat”. Ranajit Guha, „On Some Aspects of the Historiography of Colonial India”, in: Ranajit Guha és Gayatri Chakravorty Spivak (szerk.), *Selected Subaltern Studies* (New York [etc.]: Oxford University Press, 1988), 37-43, at 43. Ez a „problematika”, noha Komintern frazeológiát követ, valójában nyugati toposz. Rajnarayan Chandavarkar, „The Making of the Working Class: E.P. Thompson and Indian History”, *History Workshop Journal*, 43 (1997), 177-96, 182.

aki *Chibaro* c. munkájában a dél-rhodéziai bányamunkáról írt, és Ranajit Das Gupta, aki több tanulmányt írt az asszami, bengáli és más területek ültetvénytudományairól, bányászairól és textilmunkásairól (*Labour and Working Class in Eastern India*, 1994).⁴⁹

Az eurocentrikus monád-logikát a világ több pontjáról és különböző oldalokról bírálták – kezdetben lassan, később gyorsabban. Ennek első oka, hogy az észak-atlanti régióból kiindulva felvirágzott a nemzetközi összehasonlító kutatás. Természetesen az összehasonlító módszer sokkal régebbi, és már a tizenkilencedik században használták a humán tudományokban és a társadalomtörténetben. A munkástörténetben is voltak korai próbálkozások, néha implicite (például Sombart híres esszéjének a címében: „Miért nincs szocializmus az Egyesült Államokban?”) de gyakran explicite is.⁵⁰ 1970 után megsokasodtak az ilyen összehasonlító munkák. De egy ideig nem szakítottak a monád-logikával, mert továbbra is különálló „esetekként” kezelték a vizsgált országokat. A perspektíva azonban tágult, amikor világossá vált, hogy a mozgalmak gyakran erősen befolyásolták egymást, és nemcsak

⁴⁹ Walter Rodney, *A History of the Upper Guinea Coast, 1545-1800* (Oxford: Clarendon Press, 1970); *idem*, *A History of the Guyanese Working People, 1881-1905* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1981); Charles van Onselen, *Chibaro: African Mine Labour in Southern Rhodesia* (Johannesburg: Raven Press, 1976); Gupta, *Labour and Working Class in Eastern India*.

⁵⁰ Werner Sombart, *Why Is There No Socialism in the United States?*, trans. Patricia M. Hocking and C.T. Husbands (London: Macmillan, 1976). Eredetileg tanulmányok voltak: "Studien zur Entwicklungsgeschichte des nordamerikanischen Proletariats", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 21 (1905), 210-36, 308-46, 556-611; egy évvel később jelent meg a könyv: *Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Sozialismus?* (Tübingen: Mohr, 1906).

1922 nagyon termékeny éve volt az explicite összehasonlító munkástörténet-írásnak. Lásd: Hans Bötcher, *Zur revolutionären Gewerkschaftsbewegung in Amerika, Deutschland und England. Eine vergleichende Betrachtung* (Jena: Gustav Fischer, 1922); Edvard Bull, *Den Skandinaviske Arbeiderbevegelse 1914-1920* (Kristiania: Det Norske Arbeiderparti, 1922); Bo-Gabriel de Montgomery, *British and Continental Labour Politics. The Political Labour Movement and Labour Legislation in Great Britain, France and the Scandinavian Countries, 1900-1922* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1922). Még régebbi a munkások életkörülményeinek összehasonlítása. Lásd például: Carl Kindermann, *Zur organischen Güterverteilung. II. Die Glasarbeiter Deutschlands und der Vereinigten Staaten von Amerika in ihrer allgemeinen materiellen Lage* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1896), a német és amerikai üveg munkásokról.

Kiterjedtebb bibliográfiáról az összehasonlító munkástörténetről lásd: Multiple Country Surveys of West European Labour History", in: Heerma van Voss és Marcel van der Linden, *Class and Other Identities. Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*, 186-90, és Marcel van der Linden, "A Bibliography of Comparative Labour History", in: Jim Hagan and Andrew Wells (szerk.), *Australian Labour and Regional Change. Essays in Honour of R.A. Gollan* (Rushcutters Bay, NSW: Halstead Press, 1998), 117-45.

az „esetek” voltak érdekesek, hanem az interakciók és a globális és helyi beágyazottság is.

A „periféria” munkástörténet-írása jelentősen hozzájárult az eurocentrikus monád-logika egészének megtöréséhez. Egyfelől, segített megingatni Sombartnak az a kijelentését, hogy csak egyfajta „kultúrkörhöz” tartozó népeket lehet összehasonlítani. Másfelől, a nemzetállam egyre inkább történeti kontextusba került, és ezáltal relativizálódott. Ezt a két tendenciát világosan meg kell különböztetni, de többé-kevésbé egymással párhuzamosan ásták alá az eurocentrikus monád-logikát. Megjelenésük olyan változásokhoz kapcsolódik, amelyek a második világháború óta zajlottak, vagy már előtte elkezdődtek. Ezek:

- A gyarmati felszabadító mozgalmak eredményeképpen sok új ország jött létre Afrikában és Ázsiában, amelyek megkezdték a saját társadalomtörténetük vizsgálatát; ezáltal a munkástörténet nemcsak egy egyre növekvő fontosságú „perifériás” komponenssel gazdagodott (nőtt a monádok száma), hanem nagyon hamar világossá vált az is, hogy a periféria történetét nem lehet megírni a metropolisz története nélkül.
- Kialakultak a transzkontinentális közösségek, mint például a pán-afrikanizmus.
- A történeti migrációs tanulmányokban megjelent az a felismerés, hogy a „nemzeti-etnikai zárvány” megközelítés félreértelmezi a migránsok életének realitását, mert gyakran transzkulturálisan élnek.
- A határkultúrák, amelyeket „felfedeztek”, nem illettek bele a monád-logikai sémába.
- Ugyanez vonatkozik a transznacionális tüntetésekre és sztrájkokra.

Mindezek, valamint a globalizáció folyamatának következményei, mint a proletarizálódás a „periférián”, a munkástiltakozás új formáinak megjelenése, új munkásmozgalmak, és a világ globális beágyazottságának és a kölcsönös egymásra utaltságnak (egy világ) növekvő tudatossága egy újfajta historiográfiát sürget, amelyben az észak-atlanti és európai hagyományos munkástörténet eredményei beilleszthetők egy új, globális keretbe. Ez egy igen ambiciózus projekt, ami még csak alig-alig kezdődött el. Az új kiindulópont számos célja még ismeretlen, vagy pedig kifejtésre vár. Izgalmas átmeneti helyzetben vagyunk, ahol a munkástörténetnek újra fel kell találnia magát. A régi és új munkástörténet-írás lassan teret ad a globális munkástörténet-írásnak.⁵¹

Mire utal a „globális munkástörténet-írás fogalma? Természetesen mindenki mást és mást érthet alatta, én azonban a következőket gondolom:

⁵¹ Marcel van der Linden, *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History* (Leiden and Boston, Brill, 2008).

- Ami a módszertant illeti, azt javasolnám, hogy legyen egy „érdeklődési terület” inkább, mintsem egy elmélet, amit mindenkinek követnie kell. Tudjuk, és el kell fogadnunk, hogy kutatási elképzeléseink és értelmezési keretünk nagyon különböző lehet. Ez a pluralizmus nemcsak elkerülhetetlen, hanem szellemileg nagyon stimuláló is lehet – feltéve, ha mindig készek vagyunk arra, hogy komolyan megvitassuk eltérő nézeteinket. A kiindulópontunktól függetlenül azonban törekednünk kell arra, hogy termékenyen dolgozzunk ugyanazon a kutatási területen.
- Ami a témákat illeti, a globális munkástörténet-írás a transznacionális és még inkább transzkontinentális munkára és a munkások társadalmi mozgalmaira fókuszál a szó legtágabb értelmében. „Transznacionális” alatt azt értem, hogy minden történeti folyamatot szélesebb kontextusba helyezünk, mindegy, hogy földrajzilag milyen „kicsi” az interakció vagy azok kombinációja, más folyamatokkal összehasonlítva. A munka tanulmányozása felöleli mind a szabad és nem szabad, mind pedig a fizetett és fizetetlen munkát. A munkások társadalmi mozgalmak magukba foglalják mind a formális szervezeteket, mind pedig az informális tevékenységet. A munka és a társadalmi mozgalmak együttes tanulmányozása azt jelenti, hogy komoly figyelmet kap a másik oldal (a munkaadók, a hatóságok) is. A kutatás tárgya nemcsak maga a munkás, hanem családja is. A gender viszonyok fontos szerepet játszanak mind a családban, mind pedig a munkaügyi kapcsolatokban is.
- Ami a vizsgált periódust illeti, azt hiszem, hogy a globális munkástörténet-írásnak elvben legalábbis nincsenek időbeli korlátai, noha azt mondanám, hogy a gyakorlatban a hangsúly legyen a világpiacon tizennegyedik századtól kezdődő kialakulásával párhuzamosan fejlődő munkásságon és a munkások társadalmi mozgalmain. Ahol azonban szükséges visszamenni időben az összehasonlítás miatt, természetesen elfogadható egy ezt megelőző történeti idő.

Ez egy nagyon ambiciózus projekt, ami csak most kezdődött el. Az új megközelítés számos célja még bizonytalan, vagy kifejtésre vár.

MIÉRT VAN SZÜKSÉG ÚJ ALAPOKRA?

A globális munkástörténet-írásnak számos akadályt kell leküzdenie ahhoz, hogy felvirágozzon. Ezek az akadályok gyakran technikaiak, mit például az a tény, hogy a globális Dél számos országában nem működik klimatizált, aktív gyűjtőmunkát folytató levéltár.⁵² Nem akarok most belemenni a technikai

⁵² Hogy lehetséges jól működő levéltárat létrehozni szerényebb anyagi eszközökkel is, arra bizonyíték a V.V. Giri National Labour Institute az indiai Noidában.

problémákba, és csak a lényegi kihívásokra koncentrálok. Mivel a legnagyobb akadály mi magunk vagyunk, hagyományos elméleteinkkel és értelmezéseinkkel. Már említettem a két legfontosabb buktatót: a módszertani nacionalizmust és az eurocentrizmust.

A hagyományos munkástörténet minden fontos koncepciója elsősorban az észak-atlanti régió tapasztalatain alapul, és ezért kritikai felülvizsgálatot igényel. Ez vonatkozik mindjárt magának a „munkának” a koncepciójára. A legtöbb nyugati nyelvben (angol, francia, spanyol, olasz, stb.) gyakran megkülönböztetik a „work” és „labour” fogalmakat: a „labour” általában szenvedésre és erőfeszítésre utal, míg a „work” a kreatív folyamatokra. Ez a kettős jelentés, amiből a filozófus Hannah Arendt messzemenő analitikai következtetéseket vont le,⁵³ sok más nyelvben egyszerűen nem létezik, és néha nem is lehet egy szóval érzékeltetni a különbséget, mert ezek a koncepciók elvonatkoztatnak a nyelvi folyamatok specifikus jellemzőitől. Ezért meg kell vizsgálnunk, hogy transzkulturálisan mennyire használható a „work” és „labour” megkülönböztetése, vagy legalábbis precízebben kell megfogalmaznunk tartalmukat, mint ahogyan szoktuk.

Hol kezdődik a „labour”, és hol ér véget? Hol húzzuk meg a pontos határt a „work” és „labour” között, vagy ez a határ kevésbé nyilvánvaló, mint ahogyan sokszor gondoljuk?

Át kell értékelnünk a „munkásosztály” fogalmát is. Úgy tűnik, hogy a fogalmat a tizenkilencedik században „találták fel”, hogy megkülönböztessék az ún. „tiszteletreméltó” munkásokat a rabszolgáktól és más nem szabad munkásoktól, a kispolgároktól és a társadalom szegény számkivetettjeitől, a lumpenproletariátustól. Sok ok miatt, amit itt nem részletezhetek, ez az értelmezés egyszerűen nem működik a globális Délen. Azok a társadalmi csoportok, amik a régi és új munkástörténet-írás szemével nézve kvantitatívan nem számítanak – kivétel, ami erősíti a szabályt – jelentik a szabályt Ázsia, Afrika és Latin-Amerika nagy részein. Egy új koncepció keretét kell kidolgoznunk, ami nem annyira kirekesztésre törekszik, hanem arra, hogy integrálja a fogalomba a függő vagy marginalizált helyzetű munkásokat. Fel kell ismernünk, hogy azok a „valódi” bér munkások, akikről Marx ír, vagyis azok a munkások, akik szabad emberként rendelkezhetnek munkaejükről, mint áruról, és nincs eladni való árujuk,⁵⁴ csak egyfajta módja annak, ahogyan a kapitalizmus árucikké változtatja a munkaerőt és a munkást. Nagyon sok más olyan formája is van a munkának, ami figyelmet igényel, mint például a szerződött munkaerő vagy a részes földművelők.⁵⁵

⁵³ Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: Chicago University Press, 1958).

⁵⁴ Karl Marx, *Capital*, vol. I, trans. Ben Fowkes (Harmondsworth: Penguin, 1976), 272.

⁵⁵ Részletesebben lásd a *Workers of the World* c. könyvem második fejezetét.

Az implikáció az, hogy a munkástörténet-írásnak meg kell haladnia a diszciplináris korlátokat – ami már folyamatban van. A szerződött munkaerő témája sokszor egybeesik a globális munkástörténet-írás tematikájával. De elmondhatjuk ezt az indiai kulikról is, akiket Ázsia más részein, sőt Ausztráliában, a Fidzsi-szigeteken és a karibi térségben is alkalmaztak.

Egy szélesebb megközelítés lehetővé teszi számunkra, hogy komolyan vegyük azokat az anomáliákat, amelyeket máig elhanyagolt a szakirodalom, mint például a bérelt rabszolgamunka-erőt, ami a világ számos pontján létezett. Vegyük például a népes *ganhadores* tábort Észak-Kelet-Brazíliában a tizenkilencedik században. A rabszolgatartók megparancsolták rabszolgáiknak, hogy nézzenek állás után, például Bahia kikötőjében. A *ganhadores* – írja a történész João Reis – „munka után nézve szabadon mozogtak az utcákon. Megszokott gyakorlat volt, noha nem általános, hogy a rabszolgatartók megengedték a rabszolgáknak, hogy uraik házáin kívül éljenek, bérelt szobákban, ahol néha egykori rabszolgák voltak a háziurak. Csak azért mentek vissza uraik házába, hogy »kifizessék a hetet«, vagyis azt a heti (vagy néha napi) bérreszt, amiben megegyetek uraikkal. Ami ezen felül maradt, azt megtarthatták.” 1857-ben a salvadori *ganhadores* egy hétig sztrájkoltak. Az etnikai hovatartozás alapján állítottak fel munkacsoportokat, amelyek a mobilizáció gerincét alkották.⁵⁶

Amit ez a példa is mutat, az az, hogy nincs egyértelmű határvonal a „bérmunka” és a *ganhadores* fent leírt esete között. Meggyőződésem, hogy a munkástörténészeknek ezt bizonytalanságot ösztönzőerőnek kell tekinteniük a munkásosztály koncepciójának újragondolására. A „munkásosztály” koncepciója, ami a 19. századi Európából eredt egyre inkább megkérdőjeleződött az elmúlt években. Történészek és szociológusok mutattak rá arra, hogy nincsenek egyértelmű határvonalak a „szabad” munka, az egyszemélyes vállalkozás és a nem szabad munka között, és a városi és vidéki munka megkülönböztetését sem lehet abszolútnak tekinteni.

- Először is, nagy kiterjedésű és komplikált szürke zónák vannak, tele átmeneti lokációkkal a „szabad” bérmunkások és a rabszolgák, a kényszer-vállalkozók és a lumpenproletaritátus serege között.
- Másodsor, csaknem mind subaltern (alárendelt helyzetű) munkás olyan háztartásban él, ahol a munka számos módozata kombinálódik.
- Harmadsor, az egyéni subaltern munkások is kombinálhatják a munka számos módozatát, mind egyidejűen, mind diakronikusan.
- És utoljára, nincs világos határvonal a különböző subaltern munkáscsoportok között.

⁵⁶ João José Reis, „The Revolution of the Ganhadores: Urban Labour, Ethnicity and the African Strike of 1857 in Bahia, Brazil”, *Journal of Latin American Studies*, 29 (1997), 355-93.

Az implikációk messzire vezetnek. Láthatóan, a kapitalizmuson belül nagy létszámú osztályok élnek, amelyek munkaerejét különböző módokon kommodifikálják. Igen változatos csoportot alkotnak, kezdve a *ganhadorestől* a részes művelőig, a kisiparosoktól a bérmunkásokig. Ennek a „sokaságnak” a történeti dinamikáját kell megértenünk, vagy legalábbis próbálkoznunk vele. Figyelembe kell vennünk, hogy a kapitalizmusban *mindig* is volt és valószínűleg mindig is meglesz a kommodifikált munka számtalan változatának egymás mellett élő szimbiózisa.

Hosszú fejlődése során a kapitalizmus számos munkafolyamatot felhasznált, van, amit gazdasági kényszerítéssel, van, amit erősen nem-gazdasági komponens segítségével. Rabszolgák millióit hurcolták el erőszakkal Afrikából a karibi térségbe, Brazíliába és az USA déli államaiba. Indiai és kínai szerződéses munkások tömegeit hajóztak be, hogy nehéz munkát végezzenek Dél-Afrikában, Malajziában, vagy Dél-Amerikában. „Szabad” bevándorló munkások hagyták el Európát az Újvilágért, Ausztráliáért vagy a gyarmatokért. És ma a részes földművelők a világ mezőgazdasági termelésének jelentős részét adják. Ezek és más munkakapcsolatok szinkronban folynak, még ha van is egy szekuláris trend a „szabad bérmunka” irányába. Ma is van rabszolgaság, a részes földművesség nagyon is jellemző bizonyos területeken, stb. A kapitalizmus régen is, ma is kiválaszthatta, hogy a kommodifikált munka melyik formája illik bele egy adott történeti kontextusba; az egyik változat több profitot hoz ma, a másik holnap. Ha ez az érvelés helyes, akkor az arra int minket, hogy a bérmunkás-osztályra úgy gondoljunk, mint egy (fontos) kommodifikált munkaformára a sok között. Következésképpen az ún. „szabad” munka nem tekinthető a modern kapitalizmusnak egyedül megfelelő formájú kizsákmányolásnak, hanem csak egy lehetőségnek a sok közül.

A kérdés, ami kétségtelenül megragadja a figyelmünket, hogy vajon mi is az, ami közös ezen kiterjesztett munkásosztály tagjai között. Hol húzódik a határvonal közöttük és a másik oldal, a kapitalisták és a munkaadók között? Ha első vezérfonalként átvesszük a francia-görög filozófus, Cornelius Castoriadis kifejezését, akkor elmondhatjuk, hogy minden subaltern munkás az „intézményesített alárendeltség” állapotában leledzik. Castoriadis számára az intézményesített alárendeltség a társadalmi autonómia ellentéte; megnyilvánul úgy, mint a privatizálódás és az elnyomás tömeges feltételrendszere, mint a gazdaság, a hatalom és az ideológia kikristályosodott globális, materiális és intézményes struktúrája, mint indukció, misztifikáció, manipuláció és erőszak.” Az intézményesített alárendeltség kifejezi és szankcionálja „a társadalomnak egy antagonisztikus megosztását, és ezzel párhuzamosan, egyfajta társadalmi kategória győzelmét az egész felett. [...] Ekképpen tehát a kapitalista gazdaság – termelés, elosztás, piac, stb. – elide-

genedik annak függvényében, ahogyan a társadalom szétválik proletariátusra és kapitalistákra.⁵⁷

Egy kicsit specifikusabbak lehetünk, ha követjük a filozófus G. A. Cohen útmutatását. Cohen azt írja, hogy „a termelési eszközöktől való megfosztottság nem lényeges a proletár státuszhoz, ahogyan azt hagyományosan gondolják. Jobb, ha azt mondjuk, hogy a proletárnak áruba kell bocsátania munkaerejét, hogy biztosítsa létfeltételeit. Lehetnek termelőeszközei, de nem elegendő ahhoz, hogy létminimumát biztosítsa, leszámítva azt az esetet, ha szerződést köt egy kapitalistával.”⁵⁸ Marx nyomán Cohen a gazdasági kényszer kontextusában értelmezi itt azt a frázist, hogy „a hogy a proletárnak áruba kell bocsátania munkaerejét”, de ha hozzátesszük a fizikai kényszert, akkor világos definíciót kapunk. Minden olyan munkás, aki munkaerejét eladni vagy kikölcsonőzni kényszerül egy másik személynek akár gazdasági, akár nem gazdasági kényszer hatása alatt, a subaltern munkások csoportjához tartozik, függetlenül attól, hogy a munkás maga adja el, vagy kölcsönzi ki munkaerejét, illetve attól is, hogy a munkás birtokol-e termelő eszközöket. Ennek a provizórikus definíciónak minden aspektusa további reflexiót igényel.

Egy ilyen új koncepció és a munkásosztály-fogalom kitágítása segít minket abban, hogy jobban megértsük az ellenállás számos formáját, amit a subaltern munkások használtak az idők folyamán. A klasszikus megközelítés azt sugallja például, hogy a sztrájkok olyan kollektív akciókat ölelnek fel, amelyek különlegesen a szabad bér munkásokhoz kapcsolódnak. De ha megnézzük, hogyan fejezik ki a tiltakozást és gyakorolnak nyomást a munkaadókra a subaltern munkások különféle csoportjai (pl. rabszolgák, kényszervállalkozók, lumpenproletariátus, és a „szabad” bér munkások), akkor azt látjuk, hogy jelentős a hasonlóság. A múltban a subaltern munkások összes csoportja sztrájkolt. A részesben foglalkoztatott chihuahuai ezüstbányászok például már az 1730-as években úgy tiltakoztak a munkaszerződésük visszavonása ellen, hogy bevettek magukat a közeli hegyekbe. „Ott építettek egy ideiglenes korlátot, jelszavakat pingáltak, amelyek tudtul adták elszántságukat, és megesküdték arra, hogy megrohanják a San Felipe villát, megölik [a bányatulajdonost], San Juan y Santa Cruzt, és porrá égetik a házát. Az elkövetkező néhány hétben nem voltak hajlandók lejönni hegyi menedékukről, ahol tiltakozó dalokat írtak és énekeltek.”⁵⁹ Ezek a bányászok csak aztán tértek vissza, hogy a püspök kiküldött egy papot, aki közvetített a felek között. A rabszolgák is rendszeresen sztrájkoltak. Az orosz jobbágyok „nem fogadták el uruk fennhatóságát”; be-

⁵⁷ Cornelius Castoriadis, *The Imaginary Institution of Society*. Trans. Kathleen Blamey (Cambridge: Polity Press, 1987), 109.

⁵⁸ G.A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Oxford: Clarendon Press, 1978), 72.

⁵⁹ Cheryl English Martin, *Governance and Society in Colonial Mexico: Chihuahua in the Eighteenth Century* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1996), 51.

szüntették a munkát, és „sztrájkba léptek”.⁶⁰ A brit karibi térség ültetvényein a 19. század elején szintén voltak egyoldalú munkabeszüntetések. „A lázadások Demerarán 1829-ben és Jamaicán 1831-ben mind úgy kezdődtek, mint a modern sztrájkok, más tiltakozó aktusokkal együtt, de nem gyilkolással. Csak amikor a helyi milícia tüzet nyitott, abban a hitben, hogy fegyveres felkelésről van szó, öltött a sztrájk erőszakos jelleget.”⁶¹

A munkásosztály kitágított fogalma lehetővé teszi, hogy újragondoljuk a sztrájk állítólag jól értett és gazdagon dokumentált jelenségét is. Ha belevesszük a fogalomba a rabszolgákat és a szerződéses munkásokat is, akkor látható, hogy a sztrájk nagyon fontos, de ugyanakkor specifikus formája a munka kollektív elutasításának. Az ún. nem szabad munkások más formáit is alkalmazták a kollektív elutasításnak, amit feltétlenül bele kell venni elemzésünkbe. Mindannyian tudunk a szökevény rabszolgákról, akik megszöktek az ültetvényekről Észak-Amerikában, a karibi térségben és Dél-Amerikában is. De ez a fajta ellenállás nem tipikusan az Új Világ „terméke”. Már a 9. században is a *zanj*, a dél-iraki sóbányákban dolgozó kelet-afrikai eredetű rabszolgák csoportosan szöktek meg uraiktól, és megalapították Al Mukhtara városát, egy olyan helyen, ami megközelíthetetlennek számított.⁶² 1873-ban Tanganyikában az ültetvényeken dolgozó rabszolgák nagy létszámban menekültek el uraiktól, és megalapították Makororát, ami „tüskés bozótok” és „megerősített erődök” mögött rejtőzött.⁶³ 1921-ben az asszami Chargola-völgy teaültetvényein dolgozó kulik tiltakoztak, amikor a hatóságok megtagadták tőlük a fizetésemelést. Tömegesen távoztak az ültetvényekről. „Elhatározták, hogy hazamennek a falujukba, éltették Mahatma Gandhit, és azt mondták, hogy az ő parancsára cselekszenek.” Hamarosan az egész Chargola-völgy elnéptelenedett, két kert teljesen elvesztette az ott dolgozó munkaerőt, és általában 30-60%-os volt a munkaerő-vesztés. A Chargola-völgy kulijai keresztülmasíroztak Karimganjon, a főhadiszálláson, majd vonaton vagy gyalog folytatták az útjukat hazafelé.⁶⁴

⁶⁰ Peter Kolchin, *Unfree Labour. American Slavery and Russian Serfdom* (Cambridge, MA: Belknap Press, 1987), 258.

⁶¹ Monica Schuler, „Akan Slave Rebellions in the British Caribbean”, in: Hilary Beckles and Verene Shepherd (szerk.), *Caribbean Slave Society and Economy: A Student Reader* (Kingston and London, 1991), 373-86, at 382-83.

⁶² Alexandre Popovic, *La Révolte des esclaves en Iraq au IIIe, IXe siècle* (Paris: P. Geuthner, 1976); *idem*, „Al-Mukhtara”, *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, vol. VII (Leiden: Brill, 1993), 526; *idem*, „Al-Zandj. 2. The Zandj Revolts in 'Irāk”, *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, vol. XI (Leiden: Brill, 2002), 445-6. 883-ban a lázadás elbukott.

⁶³ Glassman, Jonathan, „The Bondsman's New Clothes: The Contradictory Consciousness of Slave Resistance on the Swahili Coast”, *Journal of African History*, 32, 2 (1991), 277-312, 308.

⁶⁴ NitinVarma, „Chargola Exodus and Collective Action in the Colonial Tea Plantations of Assam”, *SEPHIS e-magazine* [http://sephisemagazine.org/issues/vol._3_2.pdf], 2 (January 2007), 34-37, 34.

Ha ezen háttérrel is figyelembe vesszük, akkor az ún. szabad bér munkások sztrájkja csak egy formája a kommodifikált munka kizsákmányolása elleni kollektív ellenállásnak. És azt is el kell ismernünk, hogy a szabad bér munkások is gyakran használták a harc olyan formáit, amelyeket a subaltern munkásokhoz társítanak, pl. lincselés, lázadás, gyújtogatás, bombatámadás.

Ha kitágítjuk perspektívánkat a kommodifikált munkára a kapitalizmus idején, jobb és hitelesebb történetet tudunk írni azokról a névtelen egyénekről és családjukról, akik, ahogy Bertolt Brecht írta, „felépítették Théba hét kapuját”, és gyakran „készítették el a győztesek lakomáját”.

TELEKAPCSOLATOK

Miközben ilyen módon rekonstruálhatjuk a munkások tapasztalatának és tevékenységének óriási sokszínűségét és logikáját, nem kerülhetik el figyelmünket a globális kapcsolatok a tapasztalatok és az akciók között. Az ilyen kapcsolatokat már a múltban is gyakran felismerték, de a munkástörténeteszek ugyanilyen gyakran figyelmen kívül hagyták ezeket mind a mai napig.

Rosa Luxemburg figyelembe vette ezeket a kapcsolatokat, amikor az I. világháborút megelőző években egy (befejezetlen) kéziratot dolgozott, ami halála után *Introduction to Political Economy* címmel jelent meg. A tanulmány elején polémia keveredik Karl Bücherrel, a Történeti Iskola nagy hatású képviselőjével, aki tagadta a világgazdaság létét.⁶⁵ Hogy bebizonyítsa az ellenkezőjét, Luxemburg rámutat a globális társadalmi, politikai, és gazdasági beágyazottságok realitására. Néhány oldalon bizonygatja, hogy a brit textilipar gépesítése a 18. század végén hogyan tette tönkre a kéziszővőket Britannia nagy részén, míg növelte az észak-amerikai rabszolgák által megtermelt gyapot iránti keresletet. Amikor a transz-atlanti kereskedelem stagnált az amerikai polgárháború évei alatt (1861-65), a rákövetkező lancashire-i „gyapotéhség” nemcsak a brit munkások egy részét tette koldussá, hanem ösztönözte a munkások kivándorlását Ausztráliába, és megnövelte a gyapottermelést Egyiptomban és Indiában. Ezekben az országokban a farmereket a kommercializálódás megfosztotta a megélhetéstől, és egyebek mellett súlyos éhínséget okozott.⁶⁶

Luxemburg példáját sokkal részletesebben fejtette ki, de ami itt most bennünket érdekel, az az, hogy olyan narratívát írt, ahol megmutatta, hogyan befolyásolja az egyik kontinensen bekövetkező fejlődés egy másik kontinens sorsát, és hogyan működik visszafelé is ez a kapcsolat. Bizonyította, hogy az

⁶⁵ Karl Bücher, Karl. *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Versuche* (Tübingen: H. Laupp'sche Buchhandlung, 1906), 142.

⁶⁶ Rosa Luxemburg, „Einführung in die Nationalökonomie,” in: Luxemburg, *Gesammelte Werke*, vol. 5 (Berlin: Dietz, 1985), 524-778, at 557-60.

észak-amerikai rabszolgák, a brit textilmunkások, az egyiptomi és indiai kisfarmerek és az ausztrál bevándorlók sorsa összefügg egymással. Luxemburg narratívája egyetlen árucikk (a gyapot) útjának változásán alapul, de figyelembe veszi a szélesebb társadalmi okokat és a változások implikációit is. Tanulmányában kitűnő példát ad arra, hogyan nézhetne ki a subaltern munkásosztály globális története. Természetesen más látószögek is elképzelhetők, de a globális munkástörténet-írás fókuszában, azt hiszem, a kommodifikált munka globális összefüggéseinek és azok következményeinek kell állnia.

Ezeket az összefüggéseket telekapcsolatoknak is hívhatjuk, azon geológusok és klímaszakértők példájára, akik a 20. század eleje óta bebizonyították, hogy számos kapcsolat áll fenn egymástól igen távol eső régiók között.⁶⁷ A valóságban a munkások közvetlen érdekeinek a világ egyik országában közvetlen visszahatása lehet egy másik ország munkásainak érdekeire. Az ilyen összefüggések, beágyazottságok mindenféle úton-módon kialakulnak. Egy érvényes általános elmélet kialakításához sokkal több kutatásra lenne szükség, de itt most néhány példa elegendő, hogy lássuk, mi forog kockán:

- *A különböző régiók, országok munkafolyamatait összeköthetik a globális árucikk-láncok.* Luis Valenzuela például megmutatja, hogy az 1830-as évektől az 1860-as évekig igen közeli nexusok alakultak ki a chilei rézbányászok és a Swanseaban dolgozó brit kohászok között (Dél-Wales). „Óriási mennyiségű chilei réz érkezett a swanseai dokkokba, hogy ott felhasználják és finomítsák a dél-walesi kohókban. Másfelől, walesi szenet, téglát, és más brit terméket szállítottak Dél-Walesből a bányákhoz közel fekvő chilei kikötőkbe, hogy fizessenek a rézért, és nem szándékoltnak ugyan, de ösztönözzék a helyi bányászatot, Walesben pedig a kohászatot.”⁶⁸
- *A munkafolyamatok maguk is néha valójában nemzetköziek.* A közlekedési munkások, mint például a tengerészek „természetes” összeköttetést jelentenek az egymástól nagy távolságra fekvő régiók között. Már a 16. és 17. században, de talán valamivel korábban is, logisztikai kapcsolatot teremtettek a különböző kontinensek subaltern munkásai között. A tengerészek „militáns megjelenésükkel a kikötői tömegben óhatatlanul befolyásolták a plebejus tiltakozás formáját és tartalmát”, és „mobilitásukat felhasználták arra, hogy [...] kapcsolatot teremtsenek más dolgozó emberekkel.”⁶⁹ A közlekedési munkások fontos szerepet játszottak a

⁶⁷ Lásd: van der Linden, *Workers of the World*, 373-74.

⁶⁸ Luis Valenzuela, „Copper: Chilean Miners – British Smelters in the Mid-Nineteenth Century,” in: Prodromos Panayiotopoulos and Gavin Capps (eds), *World Development. An Introduction* (London and Sterling, VA: Pluto Press, 2001), 173-80, 177.

⁶⁹ Marcus Rediker, *Between the Devil and the Deep Blue Sea. Merchant Seamen, Pirates, and the Anglo-American Maritime World, 1700-1750* (Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1987), 294; Peter Linebaugh and Rediker, *The Many-Headed Hydra*.

kollektív akciók más formái transzkontinentális elterjesztésénél, amit bizonyít az amerikai Industrial Workers of the World modelljének exportja Chilébe, Ausztráliába, Új-Zélandra és Dél-Afrikába. Sőt, 1911-ben ők voltak az elsők, akik transzkontinentális kollektív akciót szerveztek, egyidejű sztrájkokkal Britanniában, Hollandiában, Belgiumban és az Egyesült Államok keleti partján.⁷⁰

- *A bevándorlók megoszthatják élményeiket más munkásokkal a fogadó országban.* Ezt tették az indiai munkások a karibi térségben és Délkelet Ázsiában, a brit munkások Ausztráliában, az olasz munkások Amerikában, és a kínai munkások az ázsiai diaszpórában. Jelenlétük a fogadó országban szegmentációt okozhat a munkaerő-piacon, ami etnikailag szegregált akciókhoz is vezethet. És a visszatérő migránsok importálhatnak egy sor kollektív tevékenységet, mozgalmat, akciót is a szülőföldjükéről.⁷¹
- *A munkaadók fővárosa maga is transzkontinentális beágyazottságú.* A multinacionális cégek személyzetét korporatív struktúrák kötik össze – egy olyan jelenség, ami nemcsak az elmúlt 150 évre nyúlik vissza, hanem legalább 400 éves.⁷²

Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic (Boston: Beacon Press, 2000).

⁷⁰ Az IWW modelljéhez lásd: Verity Burgman, *Revolutionary Industrial Unionism. The IWW in Australia* (Melbourne [etc.]: Cambridge University Press, 1996); Erik Olssen, *The Red Feds. Revolutionary Industrial Unionism and the New Zealand Federation of Labour 1908-1914* (Oxford [etc.], 1988); John Philips, "The South African Wobblies: The Origin of Industrial Unions in South Africa," *Ufahamu*, 8, 3 (1978), 122-38; Fanny S. Simon, "Anarchism and Anarcho-Syndicalism in South America," *Hispanic American Historical Review*, 26 (1946), 38-59; Lucien van der Walt, "The Industrial Union is the Embryo of the Socialist Commonwealth: The International Socialist League and Revolutionary Syndicalism in South Africa, 1915-1920," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 19, 1 (1999), 5-30. Az 1911-es sztrájkhoz lásd: Marcel van der Linden, "Transport Workers' Strike, Worldwide 1911", in: Neil Schlager (ed.), *St. James Encyclopedia of Labor History Worldwide. Major Events in Labor History and Their Impact*. 2 vols (Detroit: Thomson & Gale, 2003), vol. II, 334-36.

⁷¹ Lásd pl. Sandew Hira, *Van Priary tot en met de Kom. De geschiedenis van het verzet in Suriname, 1630-1940* (Rotterdam: Futile, 1982); Chandra Jayawardena, "Culture and Ethnicity in Guyana and Fiji," *Man*, New Series, 15, 3 (September 1980), 430-50; Prabhu Mohapatra, "The Hosay Massacre of 1884: Class and Community among Indian Immigrant Labourers in Trinidad," in: Arvind N. Das and Marcel van der Linden (szerk.), *Work and Social Change in Asia. Essays in Honour of Jan Breman* (New Delhi: Manohar, 2003), 187-230; Seymour Martin Lipset, "Radicalism or Reformism: The Sources of Working Class Politics," *American Political Science Review*, 77 (1983), 1-18; Donna Gabaccia, "The 'Yellow Peril' and the 'Chinese of Europe': Global Perspectives on Race and Labor, 1815-1930," in: Jan Lucassen and Leo Lucassen (szerk.), *Migration, Migration History, History* (Berne [etc.]: Peter Lang, 1997), 177-96; Touraj Atabaki, "Disgruntled Guests: Iranian Subaltern on the Margins of the Tsarist Empire," *International Review of Social History*, 48 (2003), 401-26.

⁷² Jan Lucassen, "A Multinational and its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795," *International Labor and Working-Class History*, 66 (Fall 2004), 12-39; Gio-

- Másfajta kapcsolat az, amikor a subaltern munkások olyan termékeket fogyasztanak, amelyeket más subaltern munkások más helyszíneken termeltek. Amikor az angol munkások a 18. században elkezdtek több cukrot fogyasztani, ez óhatatlanul befolyásolta az Új Világ cukorültetvényein dolgozó rabszolgák helyzetét és tevékenységét. Ennek fordítottja is igaz lehet: Sidney Mintz szerint a cukor gazdagabbá és változatosabbá tette a brit munkások kosztját, ami elősegítette az ipari forradalmat.⁷³
- A subaltern munkások sorsát a kormányhivatalok is befolyásolhatják. A 19. század végétől bevezetett bevándorlási korlátozások valószínűleg összefüggnek a rabszolgaság eltörlésével, de említhetem az orosz jobbagyság eltörlését, ami növelte a subaltern munkások mobilitását.
- Végezetül, ott vannak a kollektív megmozdulások transznacionális hullámai. Azon túl, hogy a japán győzelem Oroszország felett 1905-ben felszította az első orosz forradalom tüzét 1905-ben, Ázsia-szerte felbátorította a nacionalista és gyarmatosítás-ellenes erőket, és sok helyen ösztönözte a munkások kollektív megmozdulásait és más akcióit.⁷⁴ A második orosz forradalom 1917 márciusában és a bolsevik hatalomátvétel gyújtózsínór volt minden kontinensen a munkásmozgalmak számára.⁷⁵ Az 1956-os magyar felkelés „erőteljesen ösztönözte” a sanghaji munkásmozdulásokat a rákövetkező évben.⁷⁶

vanni Arrighi, Kenneth Barr, and Shuji Hisaeda. "The Transformation of Business Enterprise," in: Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver (szerk.), *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 1999), 97-150; Chandler Jr., Alfred D. and Bruce Mazlish (eds). *Leviathans. Multinational Corporations and the New Global History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

⁷³ Sidney W. Mintz, *Sweetness and Power. The Place of Sugar in Modern History* (New York: Penguin, 1986), 183.

⁷⁴ Lásd pl. Klaus Kreiser, "Der japanische Sieg über Russland (1905) und sein Echo unter den Muslimen," *Die Welt des Islams*, 21 (1981), 209-39; Nader Sohrabi, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran and Russia, 1905-1908," *American Journal of Sociology*, 100 (1994-5), 1383-1447.

⁷⁵ Lásd pl. Neil McInnes, "The Labour Movement," in: *The Impact of the Russian Revolution 1917-1967. The Influence of Bolshevism on the World outside Russia* (London [etc.]: Oxford University Press, 1967), 32-133.

A hatás közvetetten is propagálható a média segítségével, vagy pedig másképpen, közvetlenül. Az utóbbira jó példák az iráni bevándorló munkások, akik rendszeresen jártak dolgozni Dél-Oroszországba. Az 1920-as évek elején a szakszervezetek gyorsabban fejlődtek Irán északi és északnyugati részein, mint máshol, „az Oroszországhoz való közelségnek” köszönhetően. Habib Ladjevardi, *Labor Unions and Autocracy in Iran* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1985), 8.

⁷⁶ Elizabeth Perry, "Shanghai's Strike Wave of 1957," *China Quarterly*, 137 (March 1994), pp. 1-27, 11.

KÖVETKEZTETÉSEK

A globális munkástörténet-írás felemelkedése azt jelenti, hogy egy új perspektívában kell integrálnunk a régi és az új munkástörténet-írás eredményeit. Ez a perspektíva új ablakot nyit az észak-atlanti régióra, miközben komoly figyelmet fordít az informális munkára, az adórszolgáltatásra, stb. Ebben az értelemben a munkástörténet-írás visszatérhet történeti kiindulópontjához. Ugyanakkor azonban a globális megközelítés olyan kutatási kérdéseket ösztönöz, amiket korábban nem tettünk fel – például a globális kapcsolatok a kiterjesztett munkásosztály egyes csoportjainak tagjai között az árucikk-láncok segítségével, a globális osztály szegmentáció logikája, vagy a multinacionális vállalatok története „alulnézetből”.

Az osztrák polihisztor, Otto Neurath írta egyszer, hogy a tudósok olyanok, mint a tengerészek, akik „amikor nagyon magas a víz, megpróbálják megváltoztatni az alakját kormányozhatatlan hajójuknak. Hogy újraalkossák a törzset és a hajó orrát, nemcsak a régi fát használják, hanem úsztatott fát is. Nem vihetik dokkba a hajót és kezdhetik az egészet előlről. Miközben dolgoznak, ott állnak a régi hajó fedélzetén, és tűrik a heves viharokat és óriási hullámokat. A rekonstrukció alatt arra is oda kell figyelniük, hogy ne legyenek rések sehol se a hajón. Így nő ki apránként egy új hajó a régiből.”⁷⁷ Úgy tűnik, ez a szép képi hasonlat a globális munkástörténet-írás felemelkedésére is vonatkozik. De a feladat itt még nehezebb. Nem elegendő az úsztatott fát; egy új, sokkal nagyobb és kormányozható járművet kell építeniük, együtt más hajók vállalkozó kedvű legénységével, mint ahogyan a tengerészek megépítették a rabszolgatörténet fregattáit.

(Fordította: Bartha Eszter)

⁷⁷ Otto Neurath, „Grundlagen der Sozialwissenschaften”, in: *idem, Gesammelte Schriften*. Edited by R. Haller and H. Rutte (Vienna: Hölder-Pichler-Tempsky, 1981), 901-18, 918.